

**УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА НАУКОВА ДУМКА
ПРО СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ “НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА”
ТА “ЕТНІЧНА МЕНШИНА”**

У статті проаналізовано існуючі підходи до визначення понять “національна меншина” та “етнічна меншина”. Розглянуто історичний, юридичний та соціологічний аспекти проблеми. На основі структурного та системного підходів визначено суть поняття “національна меншина”, охарактеризовано його основні ознаки, запропоновано авторське визначення терміна.

Ключові слова: меншина, національна меншина, етнічна меншина, етнічна група.

Однією з головних умов розвитку України як правової держави, згідно із сучасними світовими та європейськими стандартами в галузі прав людини, є консолідація українського народу, утвердження в суспільстві засад гуманізму й демократії, забезпечення вільного всебічного національного розвитку й освіти кожної окремої особи, етнічних і національних спільнот.

Питання національних меншин завжди було особливо складним і дискусійним. Це стосується й визначення сутнісних характеристик терміна “національна меншина”. Ця обставина викликає потребу в розгляді існуючих підходів щодо сутнісних ознак терміна в сучасній науковій та нормативно-правовій літературі.

Проблема визначення національних меншин як соціальних груп почала активно привертати увагу вчених ще з кінця ХІХ ст. Процес виникнення й сутність нації, етносу розглядали зарубіжні дослідники: Л. Вірт, Ф. Геккманн, Е. Сміт, С. Томушат, К. Хенрард, Л. Шагава. Українські науковці (О. Биков, І. Варзар, В. Євтух, Г. Луцишин, В. Мицик, Л. Шкляр, М. Шульга, Л. Якубова) висвітлюють природу феномена національної меншини, визначають різновиди меншин, аналізують відносини держави та етнічних груп. Праці Ф. Заставного, О. Майбороди, С. Макаруча містять дані про чисельність, склад і розселення національних меншин в Україні.

Мета статті – проаналізувати існуючі підходи до визначення понять “національна меншина” та “етнічна меншина” в українській та зарубіжній науковій літературі, визначити основні характеристики цієї дефініції.

Під час дослідження було використано такі загальнонаукові методи: систематизація, узагальнення, аналіз, контент-аналіз.

У сучасній світовій теорії та практиці немає загальноприйнятого визначення поняття “національна меншина”. З часів утворення Ліги Націй (1919 р.) до сьогодні відсутнє єдине визначення цієї дефініції, визнане хоча б частиною країн світу.

Члени Головного науково-експертного управління України з'ясували, що, керуючись власними політичними інтересами, історичними реаліями, кожна окрема країна на власний розсуд визначає поняття етнонаціональної політики. Наприклад, у Великобританії використовують термін “расова група (меншина)”, в Угорщині – “етнічна меншина”, в Австрії – “етнічна група”, в Словенії – “автохтонна етнічна громада”, в Бельгії – “культурна громада”, в Албанії – “релігійна громада”, в Італії – “мовна група”, в Швеції, Польщі, Україні – “національна меншина”. Інші країни, такі як Андорра, Греція, Нідерланди, Сан-Марино, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Туреччина, загалом не визнають існування меншин на своїх територіях. А Конституція Франції заперечує саме існування етнонаціональних меншин [2].

Дискусії з проблеми тлумачення поняття “меншина” в межах спеціальної Підкомісії ООН тривають уже більше сорока років без позитивного результату. Труднощі у виробленні загального визначення, на думку вчених, соціологів, політологів, пов'язані з широким різноманіттям груп, по відношенню до яких вживають термін “меншина”, різноманітністю ситуацій, у яких ці групи перебувають, а також різноманітними підходами зацікавлених суб'єктів: урядів, політиків, учених, самих представників “меншин”.

Згідно із Законом України “Про національні меншини в Україні” від 25.06.1992 р., представниками “національних меншин” вважають “...групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою” [4]. Таке трактування, на жаль, не відображає ні часових критеріїв перебування на території держави, ні кількісної характеристики, ні участі в політичному житті, ні наявності власної історичної батьківщини тощо, що значно конкретизувало б, на нашу думку, визначення сутності досліджуваного поняття.

В офіційному політичному лексиконі термін “національна меншина” вперше з'явився завдяки Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаному 01.08.1975 р. у Гельсінкі [11, с. 16]. В пізніших документах, зокрема в рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) “Про захист прав національних меншин” (1995 р.), було подано узагальнене визначення поняття “національна меншина”. Під ним розуміли групу осіб у будь-якій державі, які: проживають на території цієї держави і є її громадянами; підтримують давні, міцні та неперервні зв'язки з цією державою; володіють чіткими етнічними, культурними, релігійними й мовними особливостями; є досить представницькими, хоча й менш чисельними порівняно з рештою населення цієї держави або будь-якого регіону цієї держави; охоплені прагненням спільно зберігати елементи, які становлять їх спільну своєрідність, зокрема свою культуру, традиції, релігію та мову [9, с. 3]. Вважаємо, що подане визначення дає змогу більш чітко виділяти представників національних меншин серед інших груп населення конкретної держави.

Схожою за визначенням і найбільш уживанішою серед політиків, громадських діячів є дефініція “національна меншина”, яка належить члену Підкомісії з прав людини ООН Ф. Капоторті. Він вважає, що національною меншиною є “група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням, чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінантної позиції в країні; демонструє бажання зберігати свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх емігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (як правило, є громадянами цієї країни)” [13, с. 285].

Серед українських науковців заслуговує на увагу визначення національних меншин Г. Луцишина. Він характеризує їх як “групи населення, осілі в даній державі, які перебувають у кількісній та фактичній меншості щодо титульної нації або становлять менше 50% усього населення, культивують свою національну окремішність, відрізняються від більшості громадян своїм етнічним походженням, мовними, культурними або релігійними ознаками, усвідомлюють свою етнічну окремішність” [8, с. 5]. Порівняно з попередніми визначеннями науковець пропонує враховувати кількісний показник, що визначає поняття меншості.

Окремим питанням, що викликає дискусії в нормативно-правовому та науковому визначенні сутності досліджуваної дефініції, є співвідношення понять “етнічна меншина” та “національна меншина”.

Аналіз наукової літератури свідчить, що деякі вчені (Ю. Бромлей, Д. Гендельман) використовують терміни “національний” і “етнічний” як синоніми. Так, наприклад, в етнополітологічному словнику “національна меншина” визначається як етнічна меншина в поліетнічному суспільстві, яка перебуває на третій стадії етнічного ренесансу: стадії політизації, активної участі в політичному житті держави проживання [3, с. 391].

Однак існує інша думка. Заперечує синонімічне використання термінів “етнічна меншина” й “національна меншина” український політолог О. Картунов. Він розглядає етнічну меншину як частину етносу, яка через різні обставини (зміни кордонів, еміграції, депортації тощо) відділилася від нього, опинилася в “чужій країні”, стала структурним елементом її суспільства, але зберігає свої особливості та часто діє як організована спільнота. А національну меншину він визначає як залежну, підлеглу, субординовану й часто дискриміновану етнонаціональну групу [7, с. 30].

З метою визначення сфер уживання вказаних термінів використаємо підхід, запропонований В. Євтухом. На його думку, «межі терміна “етнічна меншина” визначаються його співвідношенням із термінами “етнічна група” та “національна група”, які, як і перший, відтворюють те чи те суспільне явище. За можливостями застосування кожного з термінів до етнічних сегментів суспільства вимальовується такий структурно-понятійний зв'язок між ними: етнічна група (охоплює як меншинні групи, так і домінуючу) – етнічна меншина (спільності на ґрунті суто етнічних ознак, кіль-

кісно поступаються основній етнічній групі країни) – національна меншина (спільноти, які формуються як на ґрунті етнічних ознак, так і на ґрунті певних політичних орієнтацій)» [4, с. 173–174].

Інший критерій розмежування понять “національна меншина” та “етнічна меншина” пропонує С. Рібаков. Він зазначає, що “відмінність між етносом і нацією на рівні особистості зумовлено різною природою цих феноменів – природною у етносів і в певному сенсі штучною у нації” [10, с. 36].

Дослідник Г. Бабінський має свій погляд щодо співвідношення термінів “національна меншина” й “етнічна меншина” та вважає, що національна меншина – це частина народу, що залишилася поза його межами у зв’язку зі змінами державних кордонів. Етнічна ж меншина – це частина етнічних зібрань, які не є народом, або ті, що постали в результаті міграційних процесів [8, с. 20].

Отже, хоча серед учених немає єдиної та загальноприйнятої думки про визначення поняття “національні меншини”, аналіз різних підходів щодо визначення цієї дефініції дав змогу нам виділити та узагальнити низку ознак, які є складовими дефініції:

1. Кількісна ознака. При оцінюванні кількісної ознаки більшість дослідників (О. Биков, Л. Карапетян, Г. Касьянов, В. Мицик, К. Хенрад, Р. Шермергорн та ін.) пропонують виходити з того, що частина населення може бути визнана меншістю, якщо вона менша за чисельність решти населення. Тобто національні меншини повинні становити менше ніж половину від населення країни. Проте поширеними є ситуації, коли жодна з груп населення не становить більшості, або деякі групи можуть являти собою меншість з огляду на все населення країни загалом, однак бути більшістю в певних регіонах.

Наприклад, датський учений Л. Вірт зауважує, що в деяких країнах люди, яких ми вважаємо меншинами з погляду чисельності, можуть бути більшістю. Саме тому вчений запропонував таке визначення національної меншини: “група людей, яких через їх фізичні або культурні ознаки виділяють серед інших у суспільстві для особливого і нерівноправного до них ставлення і які через це вважають себе об’єктом колективної дискримінації” [7, с. 88].

З огляду на вищевикладене вважаємо, що використання кількісної ознаки в якості основного компонента при визначенні дефініції не завжди є доцільним.

2. Ознака “недомінування”. При визначенні головних ознак національної меншини, на думку вчених А. Абашидзе, И. Блищенко, О. Картунова, треба звертати увагу не на чисельність меншини, а на її становище в країні. Меншина не повинна бути панівною частиною населення. Цю думку поділяють члени підкомісії ООН з попередження дискримінації і захисту меншин. Вони вважають, що до меншостей, які підпадають під міжнародний захист, варто зарахувати такі національні групи, які не займають “пануючого” або “домінуючого” положення.

Яскравим проявом такого погляду є визначення німецького соціолога Ф. Гекманна: “Етнічні меншини – це занедбані, пригноблені, дискриміновані та відзначені певним тавром етнічні групи, які існують у межах системи етнічної ієрархії” [3, с. 5].

3. Наявність громадянства. Наступною важливою ознакою національної меншини є приналежність до громадян цієї держави представників певної меншості. З цього приводу канадський експерт з прав меншин Ж. Дешене вважає, що біженці, економічні мігранти, сезонні робітники, іноземці, які прибули в країну, не є національними меншинами, їх права регулюють інші міжнародні документи [15, с. 12]. Думку про те, що національні меншини повинні обов’язково мати громадянство певної держави, поділяють такі вчені, як Г. Альфредссон, В. Еглітис, Г. Чалліанд та ін.

Проте існує й інша думка стосовно цієї ознаки. Так, К. Хенрард і П. Торнбері до національних меншин зараховують мешканців країни, а не громадян. О. Андрішек, використовуючи замість слів “мешканці” та “громадяни” поняття “група осіб”, пропонує таке визначення: “меншину створює група осіб, які відрізняються від решти населення етнічними, релігійними та лінгвістичними особливостями, культурними зв’язками, чисельно менша й не домінуюча, яка висловлює готовність, хоча й не прямо, підтримувати та розвивати особливості свого способу життя” [2, с. 60].

4. Темпоральна ознака. Вона вимірюється тривалістю проживання меншини на території держави, вона відображає якісну динаміку етносоціокультурної спільності, є формою виявлення її історичної еволюції. Тривалість проживання на певній території є однією з умов набуття відповідного правового статусу.

5. Ознака самобутності. Розглядаючи ознаку самобутності національної меншини, більшість науковців характеризує її як наявність стійких етнічних, культурних і мовних характеристик (Б. Андерсон, Є. Гелнер, К. Реннер, К. Хаас та ін.).

6. Етнічна солідарність – це так зване “індивідуальне ставлення”, що виявляється в особистому визнанні приналежності кожного до спільноти загалом для збереження почуття солідарності та самобутності своєї етнічної групи (П. Брас, В. Павленко, Л. Фіннеєр).

Зокрема, науковець Г. Альфредсон виділяє три рівні суб’єктивної частини етнічної самоідентифікації: “ідентифікація групи, рішення індивідуума про його приналежність до меншості, прийняття цього індивідуума самою меншістю” [1, с. 16].

Таким чином, багатоаспектність сфери суспільних відносин, у яких використовують категорію “національна меншина”, наявність сукупності ознак дає змогу дійти висновку, що при визначенні поняття “національна меншина” жодна з ознак не може бути визнана абсолютною, її необхідно застосовувати в комплексі з іншими критеріями з урахуванням кожної конкретної ситуації.

Висновки. Не зважаючи на складність і варіативність дефініцій “національна меншина” та “етнічна меншина”, їх сутнісного співвідношення, ми виокремили два основні підходи до визначення цих понять. Перший полягає в ототожненні термінів “національна меншина” та “етнічна меншина”, синонімічності їх використання. Другий підхід – понятійно-термінологічного розмежування, згідно з яким терміни “національна меншина” та “етнічна меншина” розглядають у їх природному зв’язку з поняттями “етнос” і “нація”.

На основі здійсненого аналізу, беручи до уваги основні характеристики терміна “національна меншина”, у межах нашого дослідження пропонуємо таке визначення поняття: національна меншина – це група громадян, відмінна від більшості за етнічним походженням, яка традиційно (не менше 100 років) проживає на території певної країни, перебуває в невідомуючому стані та кількісній меншості щодо титульної нації або становить менше 50% усього населення, має сталі спільні етнічні, мовні, культурні характеристики, що відрізняють її від решти населення, та виявляє бажання зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність.

Список використаної літератури

1. Альфредсон Г. Права меньшинств: равенство и недискриминация / Г. Альфредсон // Ленинградская конференция по правам меньшинств 2–4 июня : доклады и сообщения. – Ленинград : Ленинградский Союз ученых, 1991. – С. 12–35.
2. Про внесення змін до Закону України “Про національні меншини в Україні” (реєстр. № 1111 від 28.11.2014 р.) : Висновок на проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52531&pf35401=377470>.
3. Гекманн Ф. Народ, нация, этническая группа и этническое меньшинство: к некоторым основным категориям этничности / Ф. Гекманн // Зарубежный мир: социально-политические и экономические проблемы. – Киев, 1990. – Вып. 19. – С. 34–36.
4. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
5. Етнополітологічний словник. Енциклопедично-довідковий словник / за ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. – Київ : МАУП, 2007. – 576 с.
6. Євтух В. Б. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції / В. Б. Євтух // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 1–2. – С. 175.
7. Картунов О. В. Вступ до етнополітології : науково-навч. посіб. / О. В. Картунов. – Київ : Ін-т економічного управління та господарського права, 1999. – 300 с.
8. Кирилич В. П. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / В. П. Кирилич. – Київ, 2001. – 198 с.
9. Кодекс толерантності / упор. В. Старик, Т. Халавка. – Чернівці : Ант ЛТД, 2010. – 144 с.
10. Луцишин Г. І. Національні меншини у політичному житті України : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / Г. І. Луцишин. – Львів, 2002. – 18 с.
11. Римаренко С. Суб’єктність національних меншин / С. Римаренко // Наукові записки. – Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2012. – № 2 (58). – С. 284–293.
12. Рыбаков С. Е. Анатомия этнической деструктивности. Два облика национализма / С. Е. Рыбаков // Вестник МГУ. Серия: Политология и социология. – 2001. – № 3. – 70 с

13. Юрьев С. С. Правовой статус национальных меньшинств (теоретико-правовые аспекты) / С. С. Юрьев. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Эдиториал, 2000. – 368 с.
14. Andrysek O. Report on the Definition of Minorities. In: Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM). – Amsterdam : Netherlands Institute of Human Rights, 1989. – № 8.
15. Deschenes J. Proposal Concerning a Definition of the Term “Minority” / J. Deschenes. – New York : United Nations, 1985.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2016.

Сидоренко Н. В. Украинская и зарубежная научная мысль о сущности понятий “национальное меньшинство” и “этническое меньшинство”

В статье проанализированы существующие подходы к определению понятий “национальное меньшинство” и “этническое меньшинство”. Рассмотрены исторический, юридический и социологический аспекты проблемы. На основе структурного и системного подходов определена сущность понятия “национальное меньшинство”, определены его основные признаки, предлагается авторское определение термина.

Ключевые слова: меньшинство, национальное меньшинство, этническое меньшинство, этническая группа.

Sidorenko N. Foreign and Native Opinion about Meaning of Terms “National Minority” and “Ethnic Minority”

Article is devoted to analyze existing approaches to definition terms “national minority” and “ethnic minority”. Historical, juristic and sociological aspects of the problem were studied. There is no common opinion about definition of the term “national minority” in modern global theory and practice.

Was determined the meaning of the term “national minority” on base of structural and systematical approaches.

Correlation of the terms “national minority” and “ethnic minority” was determined. To define terms two approaches was used: the first – identification of terms “national minority” and “ethnic minority, synonymy of their using; the second – differentiation on base of concept and term, according to it terms “national minority” and “ethnic minority” are studied in accordance with terms “Ethnos” and “Nation”.

Distinctive features were determined on base of analysis, they are basic parts of definition “national minority”. Was studied following features: quantitative feature, feature “not domination”, existence of citizenship, temporal feature, feature of originality, ethnic solidarity. Meaning of each feature and scholars opinions about appropriateness of using these features in process of definition the status of national minority was determined. It was proved, during definition term “national minority” each of features cannot be used absolutely only, they must be used with other features including every particular situation.

As result of research, considering main features of term “national minority”, author proposed his own definition of the term.

Key words: minority, national minority, ethnic minority, ethnic group.